

УДК 343.35

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.3.50>

**ПОРУШЕННЯ РІВНОПРАВНОСТІ ГРОМАДЯН ЗАЛЕЖНО ВІД ЇХ РАСОВОЇ,
НАЦІОНАЛЬНОЇ, РЕГІОНАЛЬНОЇ НАЛЕЖНОСТІ,
РЕЛІГІЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ, ІНВАЛІДНОСТІ ТА ЗА ІНШИМИ ОЗНАКАМИ:
АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ
СТ. 161 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

Старко О.Л.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального правосуддя
та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0002-7459-4337*

Крикунов О.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального правосуддя
та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0003-4573-8853*

Старко О.Л., Крикунов О.В. Порухення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками: аналіз практики застосування ст. 161 Кримінального кодексу України.

У статті проаналізовано практику розгляду справ за ст. 161 Кримінального кодексу (далі – КК) України, яка передбачає відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками. Під час моніторингу судових рішень, розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень за період з 1 січня 2019 р. по 31 серпня 2024 р., було виявлено 45 обвинувальних вироків.

Встановлено, що більшість осіб було засуджено за ч. 1 ст. 161 КК України. Виявлено найбільш типові форми дій як ознаки об'єктивної сторони цього злочину, найбільш поширені способи їх вчинення та низку «традиційних» кримінальних правопорушень, які вчиняються в сукупності з даним злочином. Зокрема з'ясовано, що найбільш поширеними формами дій були ті дії, які були спрямовані на розпалювання національної, релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності українців та євреїв. Адресатом дій, що полягали в образі почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, були прихожани Православної Церкви України.

На основі аналізу вироків виявлено певні тенденції щодо призначення покарання винним особам. Помічено, що в більшості випадків найчастіше призначався штраф у розмірі від 200 н.м.д.г. до 600 н.м.д.г., а також те, що, призначаючи позбавлення волі, суди активно застосовували інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням.

З метою з'ясування характерних рис особи злочинця здійснювався аналіз даних звіту «Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення» за 2017–2023 рр. У результаті цього було узагальнено соціально-демографічні та кримінально-правові ознаки особи винного. Зокрема, з'ясовано кількість виявлених за ст. 161 КК України осіб, їх структуру за статтю, віком, громадянством, освітою, зайнятістю, наявністю/відсутністю судимості, особливостями вчинення злочину

(вчинення у співучасті, у стані сп'яніння). Окремі ознаки, а саме: місце народження особи, сімейний стан, було встановлено на основі моніторингу вироків. У результаті узагальнення цих даних окреслено портрет особи злочинця.

Ключові слова: рівноправність громадян, порушення, розпалювання національної, релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі, судова практика, українці, особа злочинця.

Starko O.L., Krykunov A.V. Violation of the equality of citizens depending on their racial, national, regional affiliation, religious beliefs, disability and on other characteristics: analysis of the practice of applying Art. 161 of the Criminal Code of Ukraine.

The article analyzes the practice of considering cases under Art. 161 of the Criminal Code of Ukraine, which provides for liability for violations of the equality of citizens depending on their racial, national, regional affiliation, religious beliefs, disability and other characteristics. According to the results of the monitoring of court decisions, placed in the State Register of Court Decisions for the period from January 1, 2019 to August 2024, 45 convictions were found.

It was established, that the majority of persons were convicted under Part 1 of Art. 161 of the Criminal Code of Ukraine. The most typical forms of actions were identified as signs of the objective side of this crime, the most ways of committing them and a number of «traditional» criminal offenses, that are committed together with this crime. In particular, it was established, that the most common forms of socially dangerous actions, which were directed at inciting national, religious enmity and hatred, on humiliating the national honor and dignity of Ukrainians and Jews. The addressees of the actions, which consisted in offending the feelings of citizens in connection with their religious beliefs, were parishioners of the Orthodox Church of Ukraine. Based on the analysis of the sentences, certain trends regarding the punishment of guilty persons were revealed. In particular, it was noted that in most cases a fine was imposed, mostly from 200 to 600 non-taxable minimum income of citizens, as well as the fact that when imposing imprisonment, the courts actively applied the institution of exemption from serving a sentence with probation.

For the purpose of ascertainment of the features of the portrait of the criminal, the data analysis of the report «On persons, who have committed criminal offenses» for 2017–2023 was carried out. As a result, socio-demographic and criminal-legal characteristics of the perpetrator were summarized. In particular, the number of detected under Art. 161 of the Criminal Code of Ukraine of persons, their structure by gender, age, citizenship, education, employment, presence/absence of a criminal record, features of the commission of the crime (perpetration with complicity, in a state of intoxication). Individual characteristics, such as a person's place of birth, marital status, were established on the basis of the monitoring of sentences. As a result of the generalization of these data, a portrait of the criminal was outlined.

Key words: equality of citizens, violation, incitement of national and religious enmity and hatred, humiliation of national honor, judicial practice, Ukrainians, the person of the criminal.

Постановка проблеми. Діяння, спрямовані на розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, призводять до обмеження чи позбавлення конституційних прав людини і громадянина і, як наслідок, впливають на формування суспільної думки, перебіг політичних процесів та можуть стати підґрунтям міжнаціональних конфліктів та збройної агресії. Тому вивчення питань, пов'язаних із реалізацією норми, сформульованої у ст. 161 КК України, є актуальним. Аналіз практики розгляду справ за ст. 161 КК України, даних офіційної статистики дає можливість з'ясувати сучасні типові форми вияву цього діяння, особливості характеристики особи злочинця, що, у свою чергу, буде орієнтиром у процесі подальшого вдосконалення кримінально-правової заборони та виробленні ефективних шляхів запобігання злочинності в умовах реалій сьогодення.

Метою дослідження є комплексний аналіз практики розгляду справ за ст. 161 КК України, даних офіційної статистики та виявлення на цій основі типових об'єктивних ознак злочину та характерних рис особи злочинця.

Стан опрацювання проблеми. Проблемі кримінально-правової протидії порушенню рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками присвячені численні праці українських науковців-криміналістів. Це дослідження Л.В. Дорош, Д.І. Масол, Т.А. Пазинич, А.В. Савченка, Т.І. Со-

занського, Н.В. Уварової, М.І. Хавронюка, О.М. Шармар та інших. В основному в цих роботах досліджені кримінально-правові аспекти проблеми.

Виклад основного матеріалу. Ст. 161 КК України передбачає відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками. У ч. 1 цієї статті передбачено відповідальність за умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, за образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також за пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Дане діяння є нетяжким злочином.

У ч. 2 ст. 161 КК України передбачено кваліфікований склад цього злочину – ті самі дії, поєднані з насильством, обманом чи погрозами, а також вчинені службовою особою. Дане діяння є нетяжким злочином. У ч. 3 передбачено відповідальність за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, які були вчинені організованою групою осіб, або спричинили тяжкі наслідки (тяжкий злочин).

З метою виявлення типових форм діяння, способів його вчинення, засобів, знарядь, видів та розмірів призначених покарань, у процесі дослідження було проаналізовано обвинувальні вирокі, винесені судами з 1 січня 2019 р. по 31 серпня 2024 р. та оприлюднені в Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – Реєстр).

Під час моніторингу Реєстру було виявлено 45 обвинувальних вироків стосовно засудження осіб за ст. 161 КК України. Було встановлено, що 40 осіб було засуджено за ч. 1 ст. 161 КК України. За ч. 2 ст. 161 КК України було засуджено 8 осіб, а за ч. 3 ст. 161 КК України – жодного.

Аналіз вироків показав, що **найбільш поширеними діями** під час вчинення злочину, передбаченого ст. 161 КК України, були:

- дії, спрямовані на розпалювання національної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності стосовно українців (за даними 16 вироків), стосовно євреїв (за даними 11 вироків), стосовно мадяр (за даними 1 вироку), стосовно вірмен (за даними 1 вироку), стосовно арабів, сирійців, ефіопів (за даними 1 вироку).

Як правило, ці дії здійснювались шляхом розміщення публікацій, дописів, коментарів в мережі Інтернет, які містили різні форми третирування, а саме: наклеп, цькування, знущання над культурою, релігійними обрядами, традиціями, звичаями. При цьому використовувались агресивні мовленнєві стратегії, що викликають національну ворожнечу, почуття зневаги та неприязні до українців, євреїв та представників інших націй. За змістом ці висловлювання містили заперечення ідентифікації нації, права українців на власну державність і самостійність, твердження про штучне створення української нації, критику українців, які підтримують ідеї незалежності від рф. Часто вживались слова «хохли», «бандерівці», «нацисти», «жиди», словосполучення «недорозвинутий народ» тощо;

- дії, спрямовані на розпалювання расової ворожнечі та ненависті стосовно темношкірих осіб (за даними 1 вироку);

- дії, спрямовані на розпалювання регіональної ворожнечі та ненависті стосовно галичан (за даними 1 вироку);

- дії, спрямовані на розпалювання релігійної ворожнечі та ненависті, які були поєднані з образою почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями (інформація міститься в 19 вироків). Зокрема, у 15 вироків йшлося про дії, спрямовані на посилення у суспільстві неприязні і ворожнечі до Православної Церкви України та образу її прихожан, в інших випадках – про образу католиків, іудеїв, євангельських християн-баптистів. Кожен другий такий злочин вчинили священнослужителі Української Православної Церкви (настоятелі, намісники храмів, диякони, ченці, митрополити).

- дії, які полягають у прямому чи непрямому обмеженні прав або встановленні прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками місця проживання та за мовною ознакою (за даними 1 вироку) [1].

Діяння, які полягають у порушенні рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками, були вчинені із застосуванням **різних способів**, а саме:

– поширення інформації в мережі Інтернет (35 випадків). Це відбувалось з використанням соціальних мереж Фейсбук, Однокласники, Інстаграм, Тік-ток, ВКонтакте, Твіттер. Причому, починаючи з 2022 р., переважно використовувався Фейсбук. Такі дії полягали, зокрема, у розміщенні власного тексту, публікації статей в інтернет-виданнях, репосту текстів, відео, спілкування в коментарях, закликах тощо;

- особиста розмова (5 випадків);
- особисте листування (7 випадків);
- друк книг, листівок, їх поширення (4 випадки);
- проповідь священників під час богослужінь (2 випадки);
- написи на стінах будівель у громадських місцях (1 випадок);
- пошкодження релігійних святинь, встановлених у громадських місцях (2 випадки).

Як зазначалось вище, за ч. 2 ст. 161 КК України було кваліфіковано дії 8 осіб (за даними 6 років, з яких в одному випадку мала місце співучасть у вчиненні злочину). Зокрема, мали місце такі кваліфікуючі ознаки, як поєднання дій із насильством [2] та поєднання дій з погрозами [3].

У процесі аналізу вироків виявлено, що злочин, передбачений ст. 161 (ч. 1 або ч. 2), вчинявся у **сукупності з кримінальними правопорушеннями**, передбаченими: ч. 1 ст. 436-2 КК України «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» (6 випадків); ч. 2, ч. 3 ст. 109 КК України «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» (2 випадки); ч. 1 ст. 338 КК України «Наруга над державними символами» (1 випадок); ч. 1 ст. 110 КК України «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України», ч. 1 ст. 431-1 КК України «Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів» (1 випадок).

У більшості випадків злочин, передбачений ст. 161 КК України, вчинявся в сукупності (ідеальна сукупність) із виправдовуванням, визнанням правомірною, запереченням збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікацією її учасників (ст. 436-2 КК України). В одному із випадків дії громадянина України, уродженця Одеської області, були кваліфіковані за ч. 1 ст. 110, ч. 1 ст. 161, ч. 1 ст. 436-1, ч. 2 ст. 436-2 КК України [4].

Як правило, порушення рівноправності громадян вчинялися одноособово. Два злочини було вчинено у співучасті.

Аналіз практики **призначення покарання** показав, що найчастіше призначався штраф (23 особам – 49 %) у розмірі від 200 н.м.д.г. до 1000 н.м.д.г. Переважно призначався штраф у розмірі 200 н.м.д.г. (10 особам), а також 500 н.м.д.г. (5 особам).

Позбавлення волі із звільненням від відбування покарання (ст. 75 КК України) було призначено 19 особам (39 %), зокрема 8 особам призначено 3 роки позбавлення волі, 6 особам – 2 роки позбавлення волі. Строки іспитового строку, згідно зі ст. 75 КК України, становили переважно 1 рік (12 особам). Так зване «реальне» позбавлення волі призначене 3 особам. При цьому суди враховували судимість винного (за ч. 4 ст. 187 КК України), внаслідок чого було призначене остаточне покарання у вигляді позбавлення волі на 8 років. В іншому випадку злочин було вчинено в сукупності з кримінальним правопорушенням, передбаченим ч. 2 ст. 436-2 КК України (2 роки позбавлення волі).

Вкрай рідко суди призначали обмеження волі. Так, лише двом особам було призначено обмеження волі строком на 1 рік та 3 роки і 6 місяців відповідно, із застосуванням ст. 75 КК України. Окрім того, суди призначали додаткові покарання (2 особам) у вигляді позбавлення права обіймати посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування строком на 2 роки. Як правило, це покарання призначалось у випадках наявності сукупності злочинів (ст. 436-2 КК України «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників»).

У деяких випадках застосовувалась спеціальна конфіскація знарядь вчинення цього злочину – мобільних телефонів, стаціонарних комп'ютерів, ноутбуків.

З метою виявлення **особливостей характеристики особи злочинця**, було проаналізовано звіти Офісу Генерального прокурора України «Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення» за період з 2017 по 2023 рр. (далі – Звіт) [5] та 45 обвинувальних вироків, винесених судами України з 01.01.2019 р. по 31.08.2024 р. та оприлюднених у Єдиному державному реєстрі судових

рішень. Під час моніторингу Звіту, було встановлено, що кількість виявлених за 2017–2023 рр. осіб, які вчинили злочин, передбачений ст. 161 КК України, становить – 107 осіб, 119 особам було повідомлено про підозру. Серед виявлених осіб – 24 жінки, а громадян України – 92 особи.

Більшість осіб, які вчинили даний злочин це особи зрілого та старшого віку – від 40 років і старше (77 %). Зокрема серед виявлених осіб: 35 осіб віком від 60 років і більше, 32 особи – від 40 до 54 років, 15 осіб – від 55 до 59 років, 14 осіб – від 29 до 39 років, 10 осіб – від 18 до 28 років, 1 особа – від 16 до 17 років.

Серед осіб, що вчинили даний злочин, 37 % осіб мали вищу освіту, 48 % – мали середню або професійно-технічну освіту, і лише 15 % це особи з початковою освітою. Зокрема, вищу і фахову передвищу освіту мали 41 особа, базову середню та профільну середню освіту мали 35 осіб, професійну (професійно-технічну) освіту мали 19 осіб, початкову освіту мали 4 осіб, 1 особа – без освіти.

Працевдатними, але такими, що ніде не працюють і не навчаються на момент вчинення злочину, були 37 осіб. Такими, що мали статус безробітних, – 20 осіб. Отже, третина злочинців (34 %) – це особи, що не працювали або не навчались.

У процесі аналізу з'ясовано низку кримінально-правових ознак особи злочинця. Встановлено, що 99 % осіб, що вчинили даний злочин, не мали судимості, у складі групи було вчинено два злочини, один злочин було вчинено групою осіб за попередньою змовою. Серед виявлених осіб, троє раніше вчиняли інші злочини.

Окремі дані (місце народження, сімейний стан, зайнятість, наявність на утриманні дітей, судимості, стан сп'яніння під час вчинення злочину, факт визнання вини чи щирого каяття), які доповнюють характеристику особи злочинця, було отримано під час моніторингу 45 вироків.

Як показав аналіз вироків, 18 осіб на момент вчинення злочину не працювали і не навчались. Із 48 засуджених 10 осіб – священнослужителі. Більшість засуджених (26 осіб) на момент вчинення злочину не перебували у шлюбі, а 6 осіб мали на утриманні неповнолітніх дітей.

Згідно з інформацією, яка міститься в обвинувальних вироків стосовно місця народження засуджених, уродженцями Дніпропетровської обл. є 7 осіб, Одеської обл. – 5 осіб, Львівської області – 5 осіб, Черкаської обл. – 3 особи, Рівненської обл. – 3 особи Волинської обл. – 3 особи, Донецької обл. – 2 особи, Луганської обл. – 2 особи, Запорізької обл. – 1 особа, Київської – 1 особа, Вінницької обл. – 1 особа, Тернопільської обл. – 1 особа, Закарпатської обл. – 1 особа, Полтавської обл. – 1 особа, Івано-франківської обл. – 1 особа. Серед засуджених є ті, які народились в РФ – 5 осіб, Німецькій Демократичній Республіці – 1 особа, Республіці Молдова – 1 особа, Грузії – 2 особи, Білорусі – 2 особи.

У результаті узагальнення офіційних статистичних даних та судової практики складено соціально-правовий портрет особи, яка вчиняє порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками. Це громадянин України, чоловік віком від 40 років, не одружений, з середньою базовою або середньою спеціальною освітою, працевлаштований, активний користувач соціальними мережами, не судимий, злочин вчиняє одноособово, вину визнає.

Висновки. Аналіз практики розгляду справ за ст. 161 КК України показав, що найбільш поширеними формами діяння були дії, спрямовані на розпалювання національної ворожнечі та ненависті щодо українців та євреїв, приниження їх національної честі та гідності, а також дії, спрямовані на розпалювання релігійної ворожнечі та ненависті, метою яких було посилення у суспільстві настроїв неприязні до Православної Церкви України. Такі дії вчинялись шляхом поширення відповідної інформації в соціальних мережах. Більшість осіб було засуджено за ч. 1 ст. 161 КК України та призначено покарання у вигляді штрафу від 200 н.м.д.г. до 600 н.м.д.г. Найбільш характерними соціально-правовими рисами особи, яка вчиняє злочин, передбачений ст. 161 КК України, є такі: це громадянин України, чоловік віком від 40 років, неодружений, з середньою базовою або середньою спеціальною освітою, працевлаштований, активний користувач соціальними мережами, не судимий, злочин вчиняє одноособово, вину визнає.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпро від 29 січня 2024 р. Справа № 201/12723/23: Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116718365>.

2. Вирок Подільського районного суду м. Києва від 9 листопада 2020 р. Справа № 758/8408/20: *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92970898>.
3. Вирок Берегівського районного суду Закарпатської області від 14 грудня 2021 р. Справа № 297/1540/21: *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101948385>.
4. Вирок Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 27 червня 2023 р. Справа № 946/2807/23: *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111802723.5>.
5. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення: *Звіти Офісу Генерального прокурора України за 2017–2023 рр.* URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>.